

K historii studené války

John Lewis Gaddis: We now know: Rethinking Cold War History. Clarendon Press, New York, Oxford 1997.

John Lewis Gaddis ve své nejnovější knížce *We now know* (Teď už víme) píše „novou“ historii studené války. Přitom se zaměřuje na vznik tohoto konfliktu v jeho první fázi v letech 1947–1962, která definovala další vztahy mezi Sovětským svazem a Spojenými státy. Gaddis popisuje tuto historii velmi zajímavě a živě. Čtenáři se může stát, že i známé vývoje a konflikty sleduje s napětím, a navzdory znalosti situace doufá, že přece jen vše dobře dopadne. Gaddisova kniha se obrací především na dobře informované, ale nikoli bezpodmínečně profesionální čtenáře. I když těm některé detaily a některé nové interpretace možná uniknou, zcela určitě se dozví mnoho zajímavých skutečností.

Publikace *We now know* vznikla na základě série Gaddisových přednášek z let 1992–1993 na univerzitě v Oxfordu. Vlastní název knihy se přitom vztahuje na autorovo tvrzení, že jde o „novou“ historii studené války. Míjí tím jak zpřístupnění archivu bývalého Sovětského svazu a Číny, tak i nové informace na americké a evropské straně, které jsou až nyní po 30 letech částečně dostupné. A skutečně se v posledních letech objevilo pár nových informací, které nám umožňují nový pohled na některá krizová období. Například jsme se díky zveřejnění nahrávky krizového štábu kolem prezidenta Kennedyho dozvěděli mnohem více o amerických úvahách o řešení kubánské krize.

Role jednotlivých aktérů

Ve své interpretaci událostí v polovině tohoto století Gaddis klade velký důraz na význam jednotlivých osobností. Tím se liší od značné části teoretiků mezinárodních vztahů, tzv. „realistů a neorealistů“, kteří zdůrazňují význam strukturálních faktorů. Takovéto faktory (jako například rozdělení moci mezi státy a charakter mezinárodního systému) nutí státy do určité míry chovat se jednotným způsobem. Státy podle této školy racionálně uvažují, co je pro ně nejvýhodnější.

John Lewis Gaddis naopak podtrhuje důležitost charakterových vlastností vůdčích osobností, které často racionálně neuvažovaly. Podle jeho názoru například Stalin ztotožňoval bezpečnost Sovětského svazu hlavně se svou osobní bezpečností: „*He alone pursued personal security by depriving everyone else of it... He alone had transformed his country into an extension of himself...*“¹

J. L. Gaddis vysvětluje komplikované a stále ještě záhadné sovětsko-německé vztahy a sovětské selhání vůči Německu osobním egoismem vůdčích osobností. Stalinův egoismus (tj. jeho soustředění se na osobní zájmy) byl nejen dominantním faktorem vnitřní politiky SSSR, ale vedl ho i k tomu, že udělal několik zásadních chyb. Tak se například nepostavil Hitlerovi: „*This supreme act of egoism spawned innumerable tragedies: one was that it constrained the Soviet Union's ability to counter the bid of another great authoritarian egoist, Hitler for dominance in Europe.*“²

Ve své knížce *We now know* se Gaddis snaží o psychologický portrét Stalina.³ Zaměřuje se zejména na sovětské osobnosti a méně pozornosti věnuje jiným. Pro historika není tento pohled mimořádný, ale pro politology, k nimž Gaddis bezpochyby také patří, jsou taková tvrzení, jako je následující, velmi překvapující: „*Why, then, did the Korean War end? Because Stalin died, or so it now appears.*“⁴ Pro politologickou profesi jsou totiž takováto zjednodušená tvrzení zcela nedostačující.

Historie a politická věda

Sám Gaddis v roce 1992 kritizoval v jednom článku v časopise *International Security* rozdělení mezi historií a teorií mezinárodních vztahů jako umělé.⁵ Předhazoval zde teoretikům mezinárodních vztahů, že nedovedli předpovědět konec studené války i přesto, že se jejich disciplína chlubí jak schopností interpretovat, tak i schopností předpovídat trendy v mezinárodních vztazích. Gaddis sám se pohybuje mezi oběma disciplínami, uvažuje politologicky, ale používá metody historie.

Gaddisova knížka je zajímavá i tím, že se věnuje politologickým argumentům a tvrzením. Její kapitoly často začínají polemikou s argumenty politologů. Například na začátku druhé kapitoly Gaddis čtenáři přibližuje realistickou školu mezinárodních vztahů, která chápe vztahy mezi státy jako model kulečnickových koulí (*billiard balls*). Tato škola politologů tvrdí, že není nutné se zajímat o vnitřní systém států, ale jen o to, jak se tyto státy odrážejí jeden od druhého. Gaddis tento model kritizuje jako nedostačující. Sám raději vysvětluje studenou válku modelem vzniku a zániku impérii (stejně jako Paul Kennedy), v němž jak USA, tak i SSSR tvoří takováto impéria.⁶

Přes všechny společné znaky obou zmíněných impérií Gaddis uznává, že existovaly zásadní rozdíly mezi nimi. Washington prosazoval svou politiku uvnitř svého impéria neformálně a zcela odlišně od moskevského impéria: „*If it ever occurred to anyone in Washington or elsewhere even to think of treating de Gaulle as Khrushchev had dealt with Imre Nagy, they kept such thoughts to themselves.*“⁷

John Lewis Gaddis se zabývá pohledem na sovětskou ideologii a tvrdí, že pro SSSR a Čínu byla ideologie daleko důležitější, než se dlouho předpokládalo. Stalin a Mao nebyli podle jeho názoru takoví realisté a pragmatici, jak například tvrdí H. Kissinger ve své knize *Umění diplomacie*⁸ a jak se sám Gaddis ve svých ranných publikacích domníval. Tyto osobnosti byly naopak ve svém rozhodování vedeny vlastním specifickým charakterem a vírou ve svou ideologii. Při tomto hodnocení autor příliš nereflexuje skutečnost, že i Spojené státy měly svou ideologii. Americký liberalismus, kapitalismus atd. byly v mnohém stejně důležitým faktorem pro americké rozhodování jako komunismus pro sovětské.

I při tomto pokusu o vysvětlení událostí pomocí konceptu impérií zůstává role individua silná: „*First, and most important, the Soviet empire reflected the priorities and the practices of a single individual – a latter-days tsar, in every sense of the word.*“⁹

J. L. Gaddis také obviňuje politology, že nepochopili koncept moci.¹⁰ Podle jeho názoru má moc daleko více dimenzí, než si politologové myslí. Politologie se totiž často zaměřuje na moc jako na vojensko-ekonomickou kategorii a podle Gaddisova názoru si málo všímá takových faktorů, jako je legitimita, ideologie, celková ekonomika, kultura či morálka. Tuto tezi Gaddis dokládá tím, že popisuje, jak chování sovětských vojsk ve východním Německu ovlivnilo další sovětskou politiku. Přitom tvrdí, že existuje přímá závislost mezi znásilňováním žen příslušníky Rudé armády¹¹ a pozdějšími sovětskými potížemi získat legitimitu a podporu pro sovětský společenský model v Německu. Sověti si prý tímto způsobem zmařili šanci vyřešit německý problém ve svůj prospěch a dosáhnout německého sjednocení po skončení druhé světové války pod svým vlivem.¹²

Dvě školy

Teprve dnes, tedy v době, kdy období studené války skutečně skončilo, se stává velkým tématem pro historiky. Platí to především pro americkou historiografii, která se tomuto tématu intenzivně věnuje, jak ukazují projekty jako například *The Cold War International History Project* v Centru Woodrowa Wilsona ve Washingtonu.

Studenti zabývající se obdobím studené války se už dlouhou dobu dělí na dvě školy. Tradiční pohled na studenou válku hledá důvody pro tento konflikt hlavně na straně sově-

ských intencí a záměrů. Opačná škola (tzv. revizionisté) zase poukazuje na americké faktory a intence. Revizionistická škola byla zvláště silná po skončení války ve Vietnamu, kdy panovala velká skepse, a dotazovala se, jestli USA skutečně vždy bojovaly na správné straně. Revizionisté věří, že po skončení druhé světové války měly USA možnost další kooperace se Sovětským svazem a že není jednoznačně dokázáno, že jedinou zbývající možností vůči Moskvě byla strategie *containmentu* (zabránit tomu, aby se sovětský vliv rozšířil). Revizionisté proto americkou politiku *containmentu* (jak ji prosazoval tehdejší velvyslanec USA v Moskvě George F. Kennan) kritizovali.

John Lewis Gaddis píše o studené válce již od začátku 70. let a intenzivně se věnuje studiu *containmentu*. Původně byl na straně postrevizionismu, ale pak se stává konzervativnějším a vrací se k tradičnímu západnímu pohledu. Vinu za studenou válku má podle jeho názoru agresivní Sovětský svaz. Po otevření archivů se Gaddisovi zdá, že se potvrdil jeho dřívější názor, že se se Stalinem a s Chruščovem skutečně nedalo jednat, že jak Stalin, tak i Chruščov byli vzdáleni realitě. Domnívá se, že nová fakta tento pohled podporují. Vzniká tím zvláštní logika; nový pohled, který nám Gaddis slibuje, se velmi podobá starému.

„*What is there new to say about the old question of responsibility for the Cold War? Who actually started it? Could it have been averted? Here I think the “new,” history is bringing us back to an old answer: that as long as Stalin was running the Soviet Union a cold war was unavoidable.*“¹³

Úloha jaderných zbraní během studené války

Vynález jaderných zbraní a úvahy o tom, jakou funkci mohou hrát, jsou ústředním tématem Gaddisovy knihy. Autor tomuto tématu věnuje dvě zvláštní kapitoly. Dokáže popsat historii vývoje jaderných zbraní a proces hledání jejich možné úlohy velmi napínavě, a to například v kapitole o kubánské krizi, v níž se Sovětský svaz a Spojené státy ocitly na pokraji jaderné války.

Podle Gaddisova názoru atomový věk přinutil Sovětský svaz a USA kooperovat se společným cílem, tj. vyvarovat se jaderné války. Do určité míry byla možná kubánská krize pro vznik této kooperace nutná. Autor plasticky popisuje morální dilema a vzrůstající vědomí, že je to skutečně první zbraň, po jejímž použití by následoval absolutní armageddon. Tuto tezi dokládá rannými úvahami jak na sovětské, tak i na americké straně.

Přitom je zajímavé, že Gaddis tvrdí, že tzv. „atomová diplomacie“ vlastně neexistovala. Hlavy velmocí si totiž prý uvědomovaly, že se jaderné zbraně vlastně nedají použít. Autor dále popisuje, jak se nejdříve Stalin a později i celá sovětská strana snažili americký jaderný monopol neutralizovat tím, že zásadně popírali význam těchto zbraní v diplomatických negociacích.

Americký prezident Truman se později choval obdobně, když jakoby ignoroval skutečnost, že se i Sovětský svaz stal jadernou velmocí.¹⁴ Rovněž stratégové velmi rychle zjistili, že pomocí jaderných zbraní nemohou například během berlínské krize ubránit západní Berlín před eventuální sovětskou invazí. Gaddis ve své knize dokládá velkým množstvím citátů a indicíí, že jak američtí, tak i sovětskí vůdci si tuto skutečnost dobře uvědomovali. Otázkou však zůstává, jestli myšlení a motivace politiků na konci 40. let byly skutečně takové, anebo nejde-li spíše o dnešní pohled. Proč by tehdy v USA při takovém uvědoměném myšlení vznikaly nukleární strategie typu *MAD* (*mutually assured destruction*)?

Existence jaderných zbraní zrodila období, které Gaddis před lety nazval „dlouhým mírem“, tj. období, v němž USA a SSSR proti sobě nevedly „horkou válku“. Vedla však také k tomu, že – jak sám Gaddis uznává – studená válka trvala dlouhá desetiletí. Diskuze o tom, jestli studená válka skutečně musela trvat tak dlouho a jestli nebyly promarněny šance k jejímu dřívějšímu ukončení, pokračuje i nadále.¹⁵

Kritika metodologie

Kritici Gaddisovi předhazují, že se sám příliš nevěnoval studiu přímých pramenů. Místo vlastního studia v archívech se Gaddis spoléhal na práci jiných, často mladých studentů a pouze shrnul výsledky jejich práce. Kritici však nemají nepravdu. Čteme-li například knížku autorů Vladislava Zuboka a Constantina Pleshakova *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*,¹⁶ zjistíme, že Gaddis tyto prameny často uvádí a cituje.

Zmíněný postup je problematický, protože nejen předpokládá, že druzí pracovali korektně, ale také, že archívy a fakta mluví samy za sebe. Tento přístup je ale poněkud naivní, neboť vždy záleží na tom, která fakta vědec vybere a jak je interpretuje. Stejná fakta je možné často používat jako důkaz pro zcela protichůdné argumenty. Gaddis svou metodologii však vůbec neskrývá a sám na tento nedostatek hned v předmluvě upozorňuje. Jeho kniha spíše shrnuje fakta a výzkum jiných, než aby objevovala zcela nové skutečnosti. To však Gaddis dělá velmi dobře a zajímavě.

* * *

I dnes stále ještě vyvolává téma studené války bouřlivé diskuze a velké emoce. Gaddis sám říká, že píše „novou“ historii studené války. V této historii zase však tolik nového není. Je v ní pár nových faktů, které dokreslují starou diskuzi. Teprve dnes po skončení studené války lze o ní poprvé psát s odstupem. V tomto ohledu je tato historie „nová“, protože se tím historie vrací opět k normálnímu stavu. Vrací se k tomu, aby nebyla historie psána „zevnitř“, ale s analytickým odstupem, z mnoha různých pohledů a s použitím faktů z archívů všech zúčastněných stran.¹⁷

Bylo by však chybou si myslet, že se Gaddisovi (nebo někomu jinému) může podařit napsat zcela uspokojivou historii tohoto období. Historie se píše pro každou generaci znova a každá generace klade jiné otázky. Mnoho historiků proto hodnotilo Gaddisovu knihu následovně: „*Je to dobrá knížka, ale ten šílený název...*“ Na rozdíl od titulu – *We now know* – stále ještě zdaleka vše nevíme a pravděpodobně ani nikdy vědět nebudeme. Mnoho otázek zůstává otevřených. Stále ještě čekáme na nové otázky nových generací.

Josefina Wallatová

¹ Gaddis, J. L.: *We now know: Rethinking Cold War History*. Clarendon Press, New York, Oxford 1997, s. 25.

² Tamtéž, s. 9.

³ Viz tamtéž, s. 20 a násl.

⁴ Tamtéž, s. 108.

⁵ Viz Gaddis, J. L.: *International Relations Theory and the End of the Cold War*. *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter 1992/1993, s. 5–58.

⁶ Viz Gaddis, J. L.: *We now knows*, cit. dílo, s. 27 a násl.

⁷ Tamtéž, s. 219.

⁸ Viz tamtéž, s. 290.

⁹ Tamtéž, s. 51.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 283 a násl.

¹¹ Gaddis uvádí přibližně dva miliony znásilněných německých žen v sovětské zóně.

¹² Viz Gaddis, J. L.: *We now knows*, cit. dílo, s. 286–287.

¹³ Tamtéž, s. 292.

¹⁴ Viz tamtéž, s. 100.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 291.

¹⁶ Viz Zubok, V., Pleshakov, C.: *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Mass. Harvard University Press, Cambridge 1996.

¹⁷ Viz Gaddis, J. L.: *We now knows*, cit. dílo, s. 282–283.